

## סימן סה

### פתרון לבעית קבורת הנוכרים במדינת ישראל

פעם, וגורמת צער למשפחות שאינם מוצאים פתרון הולם, והדבר גורם לתסיסה ושיסוי כנגד ההלכה. הבעיות שנוצרו במקרים של קבורת חיילים, וכאלה שנפגעו בפגועים או בתאונות דרכים ידועות, וגרמו לפרשיות ופרשנויות לא נעימות. כידוע על פי ההלכה אין לקבור מי שאינו יהודי ליד קבורת ישראל, חברות הקדישא העוסקות במצוות הקבורה מיועדות ליהודים המבקשים להקבר על פי ההלכה, לנכרים קיימים בתי קבורת וסדרי קבורה משלהם, ועליהם לדאוג לקבורת בני עמם, אולם מעטים העולים ברוסיה שאינם בני ברית המזוהים עם דת אחרת, רובם חסרי לאום שאין להם כל קשר עם דת, או שראים עצמם כיהודים היות ונשאו לבן זוג יהודי, ואלה דורשים פתרון הולם לאחריהם. בארץ מספר בתי קבורת בקיבוצים שקוברים קבורה חילונית מבלי כל מגבלות, וחלק מאלה שאינם יהודים מוצאים מנוחתם בבתי קבורת אלה, אולם בתי קבורת אלה בודדים ובריחוק מקום, ואינם תשובה הולמת למספרים הגדלים והולכים של מי שאינם בני ברית, המבקשים להקבר בעירם ובקרבת מגורי המשפחות.

המצב הקיים יצר לחץ על חברות הקדישא, לנסיגות של זיופים להכיר במי שאינו בן ברית כיהודי, והביא לתעמולה קשה כנגד ההלכה, הרבנות וסדרי הקבורה. החוגים הרוצים לעקור את יסודות הדת מהמדינה מנצלים תופעות אלה, ודורשים להקים קבורה חילונית נפרדת שאין לה כל זיקה ליהדות ולמצות הקבורה, ובקבורה זו יקברו יהודים המבקשים זאת, וכל אלה שאין להם מקום בקבר ישראל, תביעה זו נתקבלה בעקבות עתירה לבג"צ, אלא שלפי שעה אינה מתבצעת הלכה למעשה.

בעקבות הבעיות שנוצרו, ולאחר בקשות שהגיעו אלינו בדרך הוגנת מנציגי העולים מחבר העמים לפתור את בעית קבורת הנוכרים על פי ההלכה, דנה מועצת הרבנות הראשית בדבר, וישמנו את ההלכה שנזכרה בגמ' גיטין וברמב"ם הל' מלכים, שקוברים

המיחד את מדינת ישראל כמדינה יהודית, הוא הפסוק "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" (במדבר כ"ג), יחודו של העם היהודי הוא שלא ככל העמים בית ישראל, יש לעם היהודי יחוד משלו יעוד משלו, ואינו דומה לשום עם ולשון, לא בתולדותיו לא באמונתו לא בעברו ולא באחריתו. הפירוש הנכון של "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב", עם ישראל אינו מתבלל בין העמים ואינו מושפע מהם ומתרבותם, ואינו מתחשב בהם כשהוא מנהל את אורח חייו. אולם אין הפירוש שהעם היהודי אינו שומר על יחס הוגן עם האומות ואינו מתחשב בהם, ובודאי שאין הפירוש שאינו מתחשב עם הגויים אשר בקרבו, גויים החיים כמיעוט בתוך העם היהודי מצוה להתחשב בהם, להתייחס אליהם כראוי, והלכות רבות נאמרו על שמירת זכותו וכבודו של המיעוט שאינו יהודי הגר בתוכנו.

הרמב"ם בהל' מלכים המפרט את הלכות הציבור והנהגתו ואת חובות ההנהגה והחברה בישראל, מביא בפרק י' וז"ל "וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישאל, שהרי אנו מצווין להחיותם שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, וזה שאמרו חכמים אין כופלין להם שלום בעכו"ם ולא בגר תושב, ואפי' העכו"ם צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

בחרתי במסגרת זו לדון באחת הבעיות שנתחדשו במדינת ישראל, כיצד עלינו להתייחס לאור ההלכה לבעית קבורת הנוכרים ושאנם בני ברית בארץ.

בעקבות העליה מארצות חבר העמים הגיעו לארץ עולים רבים שאינם בני ברית, החיים בתוכנו כאזרחי מדינת ישראל, מלבדם יש מספר ניכר של אזרחים חסרי לאום או בני דת אחרת החיים בחברה הישראלית, שאלת קבורתם של אלה עולה מידי

כמו"כ פעמים רבות שמצות הקבורה מוטלת על הקרובים שאינם עושים את רצון הנפטרים, וחלק מבנים שלא אמון בהם, יבקשו קבורה חילונית להוריהם ומכריהם, מלבד זאת שבקבורה חילונית יתכן שלא תמיד יקברו בקרקע, ועלולים להגיע גם לשריפת הגויות כדרך האומות וכדאי בזיון וקצף, על כן ברור שאל לנו לעודד קבורה חילונית, ומצווים אנו לעשות הכל שכל בני העם היהודי יקברו כהלכה, ותשאר המדינה לפחות בנושא חשוב זה בצביון יהודי, ולא ככל העמים בית ישראל כפי שמבקשים הדורשים קבורה זו.

### ב. קבורת הנכרים ע"י הח"ק

הדרך הנכונה לעצור את הקבורה החילונית, ומאידך למצוא פתרון לנכרים ולספקות שבתוכנו הוא קיום ההלכה המחייבת אותנו לדאוג לקבורת מתי עכו"ם החיים בתוכנו עם מתי ישראל, והכוונה לא לקברם יחד עם ישראל אלא ע"י ישראל ע"י חברות הקדישא ובקרבת מקום בתי העלמין של ישראל.

שנינו בגמ' גיטין סא. "קוברים מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום" ופירש"י "עם מתי ישראל, לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל". וכתב הר"ן שם (כח. מדפי הרי"ף) "קוברים מתי עכו"ם עם מתי ישראל, פירש רש"י אם מצאום הרוגים עם מתי ישראל, ולישנא לאו דוקא דה"ה כשנמצאו מתי עובדי כוכבים לבר שמתעסקין בהם מפני השלום, וכן לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם, ובפירוש אמרו בתוספתא מספידים מתי עובדי כוכבים ומנחמים אבליהם מפני דרכי שלום, ובירושלמי לא שנו עם בכל אלו כלל, ומכל מקום לא שיהיו קוברים אותן אצל ישראל דהא אין קוברין רשע אצל צדיק אלא לומר שמתעסקין עמהם", עכ"ל. וכן כתבו הרשב"א והריטב"א שם דגם כשנמצאו מתי עכו"ם לבר, מתעסקין בהם מפני דרכי שלום, ודלא כמו שמשמע מפירש"י שם. וכן נפק בשו"ע יו"ד סי' שס"ז סעיף א' "קוברים מתי עכו"ם ומנחמים אבליהם מפני דרכי שלום".

ואין לומר שמצות קבורת העכו"ם היא מפני דרכי שלום, מצד הצורך לשמור על הדאגה לקבורת ישראל, ומשום כך יש לקבור גם עכו"ם כדי שידאגו לקבורת ישראל, כפי שנאמרו כמה תקנות בענין זה,

מתי עכו"ם עם מתי ישראל מפני דרכי שלום, שחובתנו לדאוג למיעוט הנכרים שבקרבתנו ולתת להם שירותי קבורה, אולם כל זה על פי ההלכה מבלי לפגוע בכלל "שאיין קוברין נכרים ליד קברי ישראל".

### א. האם נכון לעודד קבורה חילונית בארץ

היה מקום למחשבה שאכן קבורה חילונית בארץ תביא לפתרון הבעיה, שח"ק היהודיות ידאגו למבקשים להקבר כהלכה, הנוכרים ידאגו לבני דתם, והקבורה החילונית תדאג לכל חסרי הלאום, לספקות יהודים ולבני נישואי התערובת, מציאות זו תסיר את הלחץ מחברות הקדישא, שידאגו רק ליהודים המבקשים להקבר כהלכה. אכן יש לזכור שאם תהיה קבורה חילונית בכל אתר, יקברו בה לא רק נכרים וספקות, אלא גם יהודים רבים שאינם מעוניינים בקבורה דתית, אמנם יש מקום לסברא שמי שאינו מעוניין בקבורה כהלכה, ואינו רוצה בכבוד האחרון כיהודי, אין חובה לכבודו, אולם כידוע מצות הקבורה מצות עשה היא המוטלת תחילה על הקרוב קרוב קודם, וגם אם המשפחה לא מקיימת את המצוה, חובה על כל ישראל לדאוג לקבורת יהודי, לפי שכל ישראל ערביין זה לזה, ונפסקה ההלכה שגם מי שמצוה ואומר אל תקברוני אין שומעין לו, ומצוה על קרוביו לקברו, ואם אין לו קרובים מצוה על כל ישראל, כך שבדאי אין לנו לעודד קבורה חילונית.

זאת ועוד יש לזכור שהקבורה היהודית היא אחת מיסודות האמונה שיחדו את עם ישראל וגדרו אותו בגדרי קדושה, עד שגם אלה שאינם שומרים מצוות בחייהם, מקפידים הקפדה יתירה על קיום הקבורה היהודית ומנהגי האבילות. מעמד הקבורה וההלואה נחרט בנפש הקרובים, הרגעים שנפרדים מיקיריהם נחרטים בנפש פנימה, ברגעים אלה זוכרים את העבר וחושבים אל העתיד, והחי יתן אל לבו כי זה סוף כל האדם, ליד הקברות הפתוחים האמת קמה וגם נצבה, והכל מרגישים עד כמה העולם הזה הבל הבלים, ודמיונותיו חסרי תוכן אל מול האמת הנצחית, למעמד המרגש חשיבות עליונה לאמונה, לשייכות לעם היהודי, להמשך הדורות ולעתיד הבנים, על כן מצוה עלינו להשתדל לשלל יהודי תהיה קבורה באוירה של קדושה והשראת הנפש, תוך אמונה בחיי הנצח, ואל לנו להאיץ את הקבורה החילונית בכל אתר.

אבל היה בהם משום טומאת הארץ או שחשש לקללת אלוקים מן המשל של שני האחים כאשר פירשתי, עכ"ל. ומבואר בדבריו שגם אצל מתי עכו"ם כמלכי כנען נאמר הלאו של לא תלין נבלתו עד בוקר, מטעם כי קללת אלוקים תלוי, שבזיון הוא לדמותו של מקום כשהמת בבזיון. וכבר עמד על המחלוקת בין רש"י לרמב"ן בענין זה המהרש"א בח"א סנהדרין מו: ד"ה לשני אחים תאומים. וכן המנחת חינוך בקומץ המנחה (שנדפס בסוף הספר) מצוה תקל"ז הסתפק אם יש איסור בל תלין בגוי, והביא דברי רש"י והרמב"ן. וכן בשאלת יעבץ ח"א סי' מ"א הסתפק אם הלאו של לא תלין שייך גם לנכרי ומשום כך קבר יהושע את מלכי כנען ביומם, או שאין לא תלין בנכרי, ומה שקבר יהושע את מלכי כנען הוא משום כבוד מלכות. ובגשר החיים ח"א פ"ז דייק מדברי הרמב"ן שבנכרי אין איסור לא תלין רק איסור של "ולא תטמא את אדמתך".

ועיין ברש"י סנהדרין מו: ד"ה לשני תאומים שמשמע בדבריו כדברי הרמב"ן, וכבר עמד על כך המהרש"א בח"א שם. וע"ע ברד"ק וברלב"ג יהושע פ"ח.

והנה יש להביא ראיה לדברי הרמב"ן מלשון המשנה באבות פרק ג' "חביב אדם שנברא בצלם, חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר בצלם אלהים עשה את האדם, חביבין ישראל שנקראו בניו למקום וכו'". מבואר שכל אדם חביב, גם בן נח שנברא בצלם, שהרי הכתוב "כי בצלם אלוקים עשה את האדם" נאמר בבני נח, ומכאן שגם האיסור של "קללת אלוקים תלוי" הוא על כל אדם. אולם בביאור משנה זו נחלקו המפרשים, בתוס' יו"ט שם כתב שעל כל אדם נאמר חביב אדם שנברא בצלם, ולא דוקא על ישראל, וכן בתפארת ישראל שם פירש דהמשנה מיירי אפי' בעכו"ם. אולם במדרש שמואל למהר"ש די אוזידא ז"ל אבות שם כתב ששאל בענין זה את מהר"ו זיע"א אם בכלל חביב אדם שנברא בצלם נכנסים בני נח, והשיב לו שהכתוב "בצלם אלוקים עשה את האדם" אין הכוונה לבני נח, אלא לאדם הראשון שהוא שורש כל הנשמות, והעביר צלם זה לבני ישראל, ככתוב שופריה דיעקב מעין שופריה דאדם הראשון, ועיין שם שביאר הדברים על פי הסוד. וע"ע בדרך החיים למהר"ל מפראג אבות שם שכתב, וז"ל "כי כאשר נברא האדם היה מעלה זאת

ובמקום שאין חשש ואין צורך לדרכי שלום אין חיוב קבורה, לפי שהיסוד למצות קבורת העכו"ם הוא גמילות חסדים שחייבים אנו לכל נברא ולא דוקא ליהודי, ומקרא מלא דבר הכתוב "ורחמיו על כל מעשיו", ומצווים אנו לרחם ולשמור על כבוד הבריות, וזה לשון הרמב"ם בפרק י' מהל' מלכים הלכה י"ב "ואפי' העכו"ם ציוו חכמים לבקר חוליהם ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום", עכ"ל. ומבואר ברמב"ם שיסוד החיוב הוא גמילות חסד ודרכי נועם שיש לנהוג עם כל אדם, ואעפ"כ הזכיר ההלכה כ"ציווי חכמים" ו"מפני דרכי שלום", ויש להבין הדברים.

מצות הקבורה נלמדת מהכתוב "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אתו על עץ, לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא", (דברים כ"א). ומכאן דרשו חז"ל בגמ' סנהדרין מו: שכל המשהה את מתו ולא דוקא התלוי עובר בלאו, ועל כל מת נאמרה המצוה של "קבור תקברנו ביום ההוא". והנה רש"י בדברים שם פירש בטעם מצות לא תלין, וז"ל "כי קללת אלוקים תלוי, ולזולו של מלך הוא שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו, משל לשני אחים תאומים שהיו דומים זה לזה אחד נעשה שר ואחד נתפס ללסטיות ונתלה כל הרואה אותו אומר השר תלוי", עכ"ל.

מדברי רש"י "וישראל הם בניו" משמע שרק על ישראל נאמר איסור זה, שדומים הם בצלמם למקום. וכך גם מהמשל לשני אחים תאומים משמע שלא על כל בני האדם שנבראו בצלם אלוקים נאמר "כי קללת אלוהים תלוי", אלא רק על ישראל, שדומים מאוד למלך, כעין אחים תאומים.

אולם הרמב"ן בפירושו התורה שם חלק על פירושו רש"י, וכתב "והמשל בשני אחים תאומים יש לו סוד, איננו כאשר חשב הרב בישראל שנקראו בניו למקום וכו', והנה המלין התלוי או אפי' המת בארץ עובר בשני לאוין ועשה, ובחורץ לארץ בעשה ולא תעשה אחר, שהוא למד מן התלוי כאשר פירשתי, ומן הלאו הזה קבר יהושע את מלכי כנען ביומן, אע"פ שאין בתלינתן הקללה שהזכירו רבותינו במגדף ועובר ע"ז,

קבורת מתי ישראל, ורק אח"כ להתפנות למצות גמילות חסד של קבורת העכו"ם, ומפני דרכי שלום קוברין מתי עכו"ם עם מתי ישראל, מבלי להקדים את ישראל, כיון שמצאום הרוגים יחד. ואפשר שזו כוונת רש"י שכתב "שמצאום הרוגים יחד". וראיתי שכך באר בספר שבט שמעון להגר"ש סידאן זצ"ל חלק בית אבל סי' שס"ז את לשון הגמ' בגיטין "עם מתי ישראל", שאע"פ שע"י שקוברין הרוגי נכרים ביום אחד עם הרוגי ישראל יתחלקו המתעסקים, ומקצת מתעסקים יתעסקו עם נכרים ולא עם מתי ישראל, ויתבטלו רבים מללוות מתי ישראל, אפ"ה מפני דרכי שלום מותר, וכ"ש בליכא מתי ישראל.

ונראה עוד שההיתר מפני דרכי שלום אמור כשישראל בין הגויים, כשלנכרים שירותי קבורה שלהם, ולישראל חבא קדישא שלהם, ומצד האמת והיושר, יש לחברה הישראלית לדאוג לענייה חוליה ומתיה, ולעכו"ם לדאוג לענייהם חוליהם ומתיהם, ואין להטיל על ישראל לדאוג לענייהם וחוליהם של הנכרים, אעפ"כ מפני דרכי שלום מותר וראוי לשתף פעולה, ולדאוג לעניי עכו"ם חוליהם ומתיהם, בכדי שגם העכו"ם ידאג לישראל. מקור נאמן לכיבור זה מצאנו בירושלמי גיטין פ"ה הלכה ט' "תני עיר שיש בה גוים וישראל, מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל, וגובין משל גוים ומשל ישראל, ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל וכו', וקוברין מתי גוים ומתי ישראל", עכ"ל. מבואר שמפני דרכי שלום יש היתר לשתוף פעולה בענינים אלה לדאוג לצורכי הכלל במשותף, ואע"פ שיכול להגרם ע"י כך שיקברו מתי גוים לפני מתי ישראל, או שיפרנסו עניי גוים לפני עניי ישראל, מפני דרכי שלום מותר הדבר, ויש להעדיף שיתוף פעולה עם העכו"ם, כפי שביארנו.

לאור הדברים, בנידון דין שהעכו"ם נמצאים תחת חסותינו בקהילה, ואין להם האפשרות שנכרים ידאגו לקבורתם, ודאי שמוטל עלינו החיוב לטפל בקבורתם, ולא רק מפני דרכי שלום כתקנה, אלא כלשון הרמב"ם "שהרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". וכיון שהלכה מפורשת היא יש לתת לה פומבי, ואין להמנע מלפרסמה ברבים, כי זה כבודה של תורה.

לאדם ולנח, אף כי אינם בשם ישראל נקראים, ועם אחר שבחר ה' יתברך בישראל נתמעט הצלם הזה אצל האומות, מכל מקום הצלם האלקי הוא שייך לאדם במה שהוא אדם". וע"ע בספר נצח ישראל למהר"ל מפראג פרק י"א, וכבר האריכו בספרי המקובלים בענין זה.

על כל פנים גם אם יש מחלוקת אם יש איסור כל תלין ומצות קבורה בנכרי, ודאי שיש בקבורתו משום גמילות חסדים ככתוב "ורחמיו על כל מעשיו", וכודאי שיש בקבורתו משום כבוד הבריות, ודרך כלל כשדברו חז"ל מענין מצות קבורה וביוון המת נזכר "כבוד הבריות שדוחה לאו שבתורה". על כן ברור כמ"ש הרמב"ם שמצוה לקבור גם מתי עכו"ם. ויש להבין מה הצורך בציווי חכמים לקבור מתיהם מפני דרכי שלום.

הב"ח ביורה דעה סימן קנ"א הביא דברי הגמ' בגיטין, ועמד על הצורך בהיתר מפני דרכי שלום, וז"ל "ומיהו יש לדייק ממ"ש הרמב"ם בפ"י דמלכים דגם לקבור מתיהם עם מתי ישראל דוקא, מיהו יש לומר דמ"ש עם מתי ישראל לאו לדיוקא קאמר דבלא מתי ישראל לא יקבור, דודאי אפי' בלא מתי ישראל נמי קוברין, וכן מבקרים חוליהם אפי' אין שם חולי ישראל וכו', אלא ודאי בע"כ דהיתירא אתא לאשמועינן שאם מצאום הרוגים עם ישראל יכול לקבור מתיהם בקברי ישראל, ואע"ג דאין ספק שאין קוברין נכרי אצל ישראל, דאפי' רשע אצל צדיק אין קוברין כ"ש נכרי אצל ישראל וכדכתב הר"ן, מ"מ יכול הוא לקבור מתי נכרי עם מתי ישראל בחצר אחד מפני דרכי שלום כיון שמצאום הרוגים יחד", עכ"ל. ומבואר בדבריו שמפני דרכי שלום נלמדה הלכה חדשה שקוברין מתיהן בחצר אחת עם מתי ישראל כשמצאום יחד, ואין להקפיד לקברם דוקא בין נכרים. אולם במצב הקבורה היום ודאי שאין צורך לטעם של מפני דרכי שלום.

ונראה לבאר באופן אחר, שאע"פ שמצוה לקבור מתי עכו"ם משום גמילות חסדים ככתוב "ורחמיו על כל מעשיו", בעינין גם לטעם של מפני דרכי שלום, בגוונא שמצא מתי ישראל עם מתי עכו"ם הרוגים יחד, שמצד מצות קבורה היה עלינו להעדיף ולהקדים

בין קבר הצדיק לקבר הרשע כמחיצה, ומשם והלאה לא בא אליהם בחלום עוד". אולם בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' מ"ד מוכיח שאין קוברין רשע אצל צדיק גם אם יש מחיצה מפסקת משום ששכנות עם הרשע יש בה כדי להזיק לצדיק, ולא רק משום המראה החיצוני. ובשו"ת ציץ אליעזר חלק אבן יעקב סי' כ"ו הביא את דבריו, ואת דברי המעבר יבוק (שפת אמת פ"י) שהוכיח לאסור, ע"ש. וכן כתב בשו"ת יביע אומר חלק ז' יו"ד סי' ל"ו, ובמנחת אליעזר ח"ב סי' מ"א האריך להוכיח שלא מועילה מחיצה, וצריך לכתחילה הפסק של שמונה אמות.

ואף כי אפשר לסמוך על גדולי האחרונים בשעת הדחק, ובמקום שכבר נעשה מעשה ואי אפשר להרחיק, ניתן להסתפק במחיצות, מ"מ ברור שלכתחילה נכון להחמיר ולהרחיק החלקה הקבועה לנכרים בריחוק של שמונה אמות, כשגדר חי מפריד ביניהם, ומה טוב שיעמיקו גם גדר בעומק עשרה טפחים ביציקת בטון שודאי מפריד בין הדבקים, ועכ"פ גם ריחוק של שמונה אמות מהני בדיעבד, ויותר מכך אין להרחיק ולהטריח שלא לצורך, ובודאי שאין להרחיק מאות מטרים. (ועיין מה שכתב בזה בשו"ת יביע אומר ח"ז יו"ד סי' ל"ו בעקבות המעשה החמור שהיה בראשון לציון שקברו נכרית בחלקת ישראל בהוראת הבג"צ).

#### ד. דין ישראל המבקש להקבר בחלקת הנכרים

וכעת עלינו לברר אם מותר לקבור בחלקת הנכרים בן זוג יהודי המבקש להקבר ליד זוגתו הנכרית, וכן אם בן הזוג היהודי שחי עם הגויה מת קודם, ומבקש להקבר בחלקה זו אם מותר לקבורו, ואם לומר עליו קדיש ולנהוג בו כבוד.

ברור שלא תפתר בעית הקבורה אצל העולים מרוסיה והספיקות, אם יפרידו בין היהודי לזוגתו הנכרית, ועל כן זאת השאלה העיקרית בפתרון המבוקש. הזכרנו שעיניק האיסור של קבורת נכרי בצד יהודי הוא מטעם שאין קוברין רשע אצל צדיק, מקור ההלכה הוא במשנה סנהדרין מו. "ולא היו קוברין אותו בקברות אבותיו אלא שתי בתי קברות היו מתוקנין לבית דין, אחת לנהרגין ולנחנקין ואחת לנסקלין ולנשרפין", וביארה הגמ' שם מו. "וכל כך למה לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק, (לפיכך נתקנו

לאור הלכה זאת הורנו לחברות הקדישא להתקין מראש חלקות נפרדות בבתי עלמין לספקות ולנכרים שאינם יכולים להקבר בסמוך לקברי ישראל, ולקיים "קוברים מתי עכו"ם עם מתי ישראל", ובקשנו שהחלקות יוכנו מראש בדרך מכובדת על מנת שלא יראו הדבר כבזיון, כנקבר מחוץ לתחום או מחוץ לגדר, ואת המחיצות וההרחקה יש לתקן ע"י גדר חי וכדומה, כדי שלא לתת פתחון פה למבקשים להלעיז על ההלכה, והורנו בבירור כיצד וכמה יש להרחיק החלקה המיוחדת מקברי ישראל.

#### ג. שיעור ההרחקה בין קברי נכרים לקברי ישראל

האיסור שלא לקבור נכרים בבית קברות של ישראל מקורו בגמ' סנהדרין מז. "אין קוברין רשע אצל צדיק". וכן כתב הר"ן (הבאנו דבריו לעיל) "ומ"מ לא יהיו קוברין אותן (את הנכרים) אצל ישראל דהא אין קוברין רשע אצל צדיק", ולפ"ז יש לברר שיעור ההרחקה שמרחיקין הרשע מהצדיק. בשו"ת אמרי יושר להגר"מ אריק זצ"ל חלק ב' סימן ג' דן בשאלה זו, בתחילה הביא דברי הגליון מהרש"א בסי' שס"ב בשם באר היטב שמוחרם צריך להרחיק קברו שיעור שמונה אמות, ששיעור תפוסת הקבר ארבע אמות, ויש להרחיק שלא תגע תפוסת הקבר בקבר הצדיק, ולפ"ז דן גם בעניני ההרחקה של רשע אצל צדיק. וחילק שם שחומרא זו נאמרה רק במוחרם, ואצל רשע יש להקל בריחוק ד' אמות, ובמחיצה כמו בקריאת שמע, ועיין שם שדן להקל במחיצה דוגמת אוהל שבונים לצדיק שעצם המחיצה מפסקת ומבדלת.

והנה לדין טומאת כהנים נפסקה ההלכה שאין להתקרב למת, ויש להתרחק ד' אמות, אבל אם יש מחיצה מפסקת בגובה עשרה טפחים או חריץ בעומק עשרה טפחים, אינו צריך להרחיק אלא ארבעה טפחים, ועל פי זה יש הסוברים שמספיקה מחיצה חיצונית, ואין צורך להרחיק ארבע אמות. מקור להיתר זה הוא בדברי הספר חסידים סימן תש"ה, וז"ל "מעשה בחכם צדיק שקברוהו אצל אדם שאינו הגון, בא הצדיק בחלום אצל כל בני העיר והתרעם לאמר, הרעותם לי, כי קברתוני אצל בית הכסא שריחו רע וקשה לי מאוד העשן שלו, ושמו אבנים

והנה כיום ידוע הוא שכמעט ולא מקפידים לקבור רשע אצל צדיק, ורק בחברות קדישא מועטות מקפידים להפריד בין שומרי מצוות למי שאינם שומרי מצות, והטעם לפי שאין בידינו אמות מידה לידע מי הצדיק ומי הרשע, וגם כל עוד אין הקפדה ודרישה מיוחדת מסתמא מוחלין, ואין ביכולתנו לקבוע להחליט ולהבדיל בין הצדיק לרשע, בין עובד אלוהים לאשר לא עבדו, ורק בין נכרי לישראל שההבדל הוא ברור, והקדושה מובדלת מבטן, נהגו להקפיד ולשמור על ההלכה, ועל כן נראה כשישראל מבקש להקבר ליד זוגתו הנכרית, הרי בודאי אין פגיעה רעה כלפיו, לפי שחי עמה כל ימי חייה, ועדין מחזיק בסורו, ואין כל מניעה לקוברו בחלקה של אינם יהודים, לפי שלא ראוי הוא לכבוד יותר מזה, ובודאי אין פגיעה בקבורתו דוגמת הטעמים שנזכרו לעיל.

והנה, מי שחי כל ימיו עם נכריה, ועד זיכולא בתרייתא דורש להמשיך שתהא קשורה עמו, סביר שהרי הוא בכלל "האנשים שפרקו עול המצוות מעל צווארם ואין נכללים בכלל ישראל בעשייתם ובכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות אלא כשאר האומות וכן המומרים והמוסרים כל אלו אין אוננים ואין מתאבלים עליהם", (שו"ע יו"ד סי' שמ"ה סעיף ה'). וא"כ אין מחובתנו לשמור על כבודם כלל. אולם בפתחי תשובה שם ס"ק ג' הביא את דברי החתם סופר בתשובה סימן שמ"א שכתב שאע"פ שאין מתאבלים עליהם, מצווים לקוברם, ולומר עליהם קדיש, והוסיף שם החתם סופר אלא שאין קוברין אותו אצל אבותיו, שאין קוברין רשע אצל צדיק, ומבואר שאין לקוברו בין יהודים לפי שהוציא עצמו מן הכלל.

והנה גם על פסיקתו של החתם סופר יש עוררין, בשדי חמד (אסיפת דינים מערכת אבלות אות קכ"ח) הביא בזה דברי הדרישה יו"ד סי' שס"א, שאסור להתעסק בקבורת אדם שידוע שהוא רשע ולא עשה תשובה, והביא ראייה לדבריו מהירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, "מעשה בטבח אחד בציפורין שהיה מאכיל ישראל נבילות וטריפות, פעם אחת שתה יין בערב שבת ועלה לגג ונפל ומת והיו כלבים מלקקים בדמו, אתון שאלו לר' חנינא מירמיתי מן קמיהון, (באו שאלו לר' חנינא אם יש להעבירו מלפני הכלבים

שתי קברות שאין קוברין נסקלין ונשרפין שהן רשעים חמורים אצל נהרגים ונחנקים שהן רשעים קלים, רש"י שם), דאמר ר' אחא בר חנינא מנין שאין קוברין רשע אצל צדיק שנאמר ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו", ע"כ.

החתם סופר יו"ד סימן שמ"א כתב שאיסור זה מקורו מהתורה ויש להחמיר בספיקו, לפי שנלמד מהלכה למשה מסיני, ועיין שם שציין שהרמב"ם לא הזכיר הלכה זו למעשה כלל אע"פ שזכרה בגמ', וביאר שם הטעם, וכתב שאע"פ שהרמב"ם לא הזכירה דעת יחיד הוא, לפי שכל הפוסקים הזכירוה הלכה למעשה. וכך גם כותב הגרא"ה קוק זצ"ל בשו"ת דעת כהן סי' ר"א, שהמקור להלכה הוא בדברי קבלה שחומרתם כדברי תורה. אולם בלשון המהרי"ל הל' שמחות מוזכרת הלכה זו כמנהג שמקורו בדברי קבלה ולא כאיסור. ויש הסוברים שאיסור זה נאמר רק כלכתחילה, ואין לעשות מעשה אם כבר נקבר רשע אצל צדיק, ואפי' גוי בקברות של יהודים, וכך כתב בגליון מהרש"א סי' שס"ב סעיף ה', וכן כתב בשו"ת פרי השדה ח"ג סי' נ"ב, והחתם סופר יו"ד סימן שמ"א הסכים שאין לפנות רק כשמדובר בספק ולא בודאי גוי. אולם המהר"ם מפאנו סי' מ"ד כתב שגם בדיעבד יש לפנות הרשע מאצל הצדיק, וכן כתב בשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ג סי' ס"ה, והובאו הדברים בשו"ת יביע אומר חלק ז' יו"ד סימן ל"ו, ואף הוא פסק להחמיר בזה אף בדיעבד, והוסיף שאם קברו גוי אצל יהודי בבית הקברות ואי אפשר להוציאו, מותר לפנות משם היהודים בכדי להתרחק מן הגוי.

אולם לכל הדיעות איסור זה אינו חסרון במצות הקבורה, או פגיעה בבית העלמין, אלא בצדיק הנמצא ליד הרשע. ועיין באחרונים שהביאו טעם הנזכר באגרא דפרקא (אות רס"ד) על פי הסוד, שהצדיק מגלין לו רוי תורה וכדומה, וכשקבור הוא ליד רשע אין מגלין לו. ובספר חסידים סימן תש"ה נזכר ששכנתו של הרשע מפריעה לצדיק כשכנות של בית כסא שריחו רע. עכ"פ מטעמים אלה ודומיהם ומלשון הגמ' מוכח שהפגיעה היא בצדיק או ברשע, ולא בעצם הקבורה, ולפ"ז אם יש הסכמה מראש להקבר ליד רשע, נראה שאין מניעה בכך.

אסור, וכמו אפר הקרבנות שטעון גניזה, וכמו כן יש בקבורת האפר משום תיקון לתחיית המתים, ואין מצות לווייה באפר, וגם אם עושים לווייה עושים זאת לכבוד החיים ולזכר הנפטר.

אולם מי שצוה לשרוף גופתו במזיד, הרי שעבר על מצות הקבורה במזיד בידיים, ואין ראוי להתעסק בקבורתו, וגם אם הקבורה משום בזיונא, כל זה כשיש חשש לכבוד הבריות כשהמת נרקב וכדומה, אבל נשרף ונעשה אפר אין כאן בזיון המת ואין לקברו, ואמנם האפר אסור בהנאה, ומצד זה היה מקום לקברו, אולם דין זה מוטל על בעל האפר ולא על הציבור והח"ק, ובכדי לשרש מנהג נפסד זה שמקורו בחוקות העכו"ם, אסרו האחרונים לקבור אפר הנשרפים גם כשבקשו להקבר בקבר ישראל.

כשהתעוררה שאלה זו לפני דור באירופה, אסרו כל האחרונים לקבור הנשרפים בקבר ישראל, לפי שעם צוואתם הוציאו עצמם מן הכלל והודיעו שאינם מאמינים בתחיית המתים ובהל' קבורה, ואין קוברים רשע אצל צדיק, והיה מי שנסה ללמד זכות לקברם בקבר ישראל, בטענה שגם רשעים אצל צדיקים שאסור מן הדין לקבור, כיום אין מקפידים על כך, והטעם שאין אנו יודעין אם הרשע נשאר ברשעתו, שמא הרהר תשובה בלבו וכדומה, וה"ה באלו הנשרפין שמא הרהרו תשובה בלבם, אולם האחרונים דחו כל נסיון להתיר, ועיין בשרידי אש להגריי וינברג זצ"ל ח"ב סימן קכ"ג שדחה בתוקף דברי הרב ד"ר הופמן בזה, והביא שם את תשובת בעל המנחת אליעזר שכתב כדבריו. וכבר יצא קונטרס שלם בשם חיי עולם, שאסף מכתבים מכל גדולי הדור האוסרים בזה, וכנראה שענין שריפת הגופה אצל יהודים נהיה נפוץ, ועמדו גדולי ישראל בתוקף כנגד המנהג. וידוע לנו גם על מקרה בתקופה האחרונה בלונדון, שאחד מחשובי הקהילה שהיה מעמי הארצות צווה לשרוף גופתו, ואעפ"כ נהגו בו כבוד בהלווייה וקבורה, ופנו אלינו להעיר על כך שלא יעשה כן, ואף שהשיבוני שעשו כן מפני דרכי שלום, לפי שהיה יהודי מוכר ומכובד ותורם גדול לצדקה, כיון שנתפרסם הדבר שצווה לשרוף גופתו, היה צריך לעמוד בפרץ משום מיגדר מילתא ולקיים האיסור של כל גדולי הדור.

אולם כל זה אצל מי שצווה לשרוף גופתו במזיד, שולזל לכתחילה בקבורה וכדומה, אולם בנידון של

ולטלטלו, פני משה שם), אמר לון כתיב ובשר בשדה טריפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, וזה היה גזול את הכלבים ומאכיל את ישראל, אמר לון ארפונון דמדידהון אינן אכלין", (הניחו לכלבים שמשלהם הם אוכלים, פני משה שם), משמע שאין מצות קבורה ברשע. (וע"ע מש"כ בעמודי ירושלים תנינא על הירושלמי שם).

ועיין בחתם סופר שם שהביא להקת אחרונים שדנו בענין, והוכיחו מההלכה עצמה שאין קוברין רשע אצל צדיק, משמע שאצל צדיק אין קוברים, אבל ברור שקוברין רשע ומצווים בקבורתו. על כל פנים גם אם מצוה לקבור רשע, ברור שאין להקפיד לקבורו אצל ישראל, בפרט כשהוא מבקש כך, ועד זיכרונא בתרייתא ממשיך ברשעו, אדרבא אולי טוב יותר והגון שלא לקבורו בין ישראל. ואע"פ שאין קפידא על רשעים סתם, למי שנשוי לנכרית נראה שיש להקפיד, לפי שהוציא את עצמו מן הכלל בדבר שרוב ישראל מקפידים בו. על כן נראה שאין כל מניעה לקבור ישראל החי עם הנכרית בחלקה שאינה של ישראל, וזאת בתנאי שיבקש מראש את הקבורה במקום זה, ורצוי מאוד שגם בן הזוג הנכרי יסכים לדבר. ובנידון זה אין הבדל אם הנכרי נקבר תחילה, או בן הזוג היהודי המבקש להקבר שם נקבר תחילה.

### ה. קבורת אפר אדם שציווה לשרוף גופתו

בחלקת הנוכרים והספקות נמצא פתרון גם לשאלה קשה שנשאלנו לפני כמה שנים מאחת הקריות ליד חיפה, עולה מרוסיה שאבותיה נפטרו בניכר ונשרפו כדרך שעושים הגויים, שמרה אפר אבותיה בצנצנות, והעלתה אותם לארץ בתקוה שיוזכו לפחות להקבר בארץ ישראל, כשבאה לתומתה לקיים המצוה, אנשי הח"ק סרכו לקבור האפר בטענה שאין לקבור אפר, ויש תקנה שלא לעשות כן, לפי שמי שנשרף אינו מאמין בקבורה ואין תקנה בקבורתו.

אפר של גופה שנשרפה באונס, גם אם לא נשאר מהגופה אלא אפר יש לקבורו בקבר ישראל, אע"פ שאין כאן מצות עשה של קבורה, שהרי אין כאן גופת אדם ולא עצמות, ואין באפר את טעם הקבורה שהיא עיכול הבשר והעצמות, ואפר אינו מטמא טומאת מת כמבואר במשנה, אעפ"כ קוברים האפר, לפי שהמת אסור בהנאה, כמו כל הנקברין שאפרן

ונראה לי שדברי הדעת כהן אמורים רק כשמקצים בית קברות לנכרים, ומפקיעים את השטח מקדושת בית הקברות, אבל עצם קבורת נכרים בבית קברות של ישראל אינה מפקיעה מקדושת בית הקברות, שהרי כל האיטור לקבור נכרי בבית קברות של ישראל אינו אלא משום שאין קוברים רשע אצל צדיק, ולא משום חילול קדושת בית הקברות, ודברי הב"ח שהבאנו לעיל יוכיחו שכתב שהותר לקבור מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום אפילו בחצר אחת, ולא חשש להפקעת קדושת בית הקברות, ואם כן בנידון דידן שבבית קברות זה יקברו גם את הישראלים הנשואים לנוכריות כפי שכתבנו לעיל, וגם את הנכרים והספקות יקברו כפי ההלכה כפי שביארנו לעיל, אין כאן הפקעה מקדושת בית קברות של ישראל, שהרי אין זה בית קברות של נכרים, אלא בית קברות של ישראל שקבורים בו גם נכרים.

זאת ועוד, גם אם יש מקום לחשוש לחילול קדושת חלק מבית הקברות ע"י הקצאתו לנכרים, יש לדון אם ההלכה שנאמרה בשלטי הגבורים, שבית קברות יש לו דין קדושת בית כנסת, וכבית כנסת של כרכין שאי אפשר לשנות אפילו על דעת ז' טובי העיר, אמורה גם בבתי קברות בישראל בימינו, כשברובם הם בתי קברות אזוריים, כפרט בערים הקטנות, והמגרש נמסר לבתי הקברות על ידי הרשות המוניציפלית לצורך בתי הקברות, ובתנאי שיקברו בהם את הנצרכים. ואפשר שאין דין בתי קברות אלה כדין בתי כנסת של כרכים שז' טובי העיר אינם יכולים לשנות. וגם אם נחשוש לסברא זו, אפשר ליחד מקום קבורה בסמוך לבית הקברות, במקום שטרם נתקדש, ולעתיד לקבוע מראש חלקה שלא תיועד ותתקדש כבית קברות.

#### ז. אם אין בפתרון הבעיה משום עידוד נישואי תערובת

לא אחד שמצאנו באחרונים שנרתעו מהצעות אלה, מחשש שיש בהם כדי לתת פתחון פה למבקשים להתערב בין האומות, ויש אף שהתבטאו בחריפות בשאלות אלה.

הגר"ש קלוגר זצ"ל בשו"ת טוב טעם ודעת

האשה העולה מרוסיה, שלא היתה מודעת מספיק לחומרת הקבורה, ולא היה בית קברות יהודי בעירם, וסברה לתומה שיש מצווה בקבורת האפר בארץ ישראל, יש מקום להקל, ועכ"פ בחלקה נפרדת בחלקת הספקות ודאי שאפשר למצוא מזוור למכתה. וראיתי בכל בו על אבלות (עמ' 54) שדן בענין דומה, במי שלא צווה לשורפו רק בניו עשו כן כנגד רצונו, אם מותר לקבורו בקבר ישראל, והביא בשם ספר "וילקט יוסף" שמותר לקבור אפרו, ודן שם אם יש לאסור משום מגדר מילתא, ועל כל פנים בנדון דידן בחלקת הספקות או ברחוק ד' אמות יש להתיר הדבר. ויש להסתפק מאחר ואין באפר דין קבורה כלל אפשר שגם אין דין של אין קוברין רשע אצל צדיק, וצ"ע.

#### ו. שטח שנתקדש כבית קברות אם יכולים להפקיעו

יש לעיין אם נכון ליחד חלקה לנכרים וספיקות בתוך שטח בית הקברות, לאחר שהשטח נתקדש כבר לצורך בית קברות יהודי.

והנה בשאלה מעין זו דן בשו"ת דעת כהן להגראי"ה קוק זצ"ל סי' ר"א, השאלה נשאלה ע"י קהילה בחו"ל שנתבקשה ע"י המוסלמים להקצות להם חלקה בתוך שטח בית הקברות, לאחר שביאר שם חומר האיטור לקבור מתי נוכרים ליד ישראל, הוסיף שאף אם יתנו להם חלקה נפרדת בריחוק מקום והפסק ניכר ובמחיצה כראוי יש בזה עיכוב, לפי שבתי קברות אסורים בהנאה כמבואר ברמב"ם בפרק י"ד מהל' אבל הי"ג, וכתב בשלטי הגבורים סנהדרין להוכיח מהלכה זו שבתי קברות השייכים לציבור יש להם קדושת בית הכנסת, והוסיף עוד לומר שיש להם דין בית כנסת של כרכים שאין אפשרות גם לא לז' טובי העיר להסיר קדושתם, וכיון שכל הקרקע נתייחדה ונתקדשה לבית הקברות, אע"פ שהזמנה לאו מילתא היא, אם החלו לקבור בבית העלמין, כל שטח בית העלמין התקדש בקדושת בית כנסת שאסור בהנאה, ואין להפקיע קדושה זו ע"י הקצאת שטח לנכרים וגם אם יהיה הענין מפני דרכי שלום. אולם עיין שם בסוף התשובה שכתב שאם יש שם משום איבה יש מקום להתיר, שהרי ההלכה שבית הקברות יש לו דין בית כנסת ואסור בהנאה אינו אלא מדרבנן.



אולם כל זה נכון בחו"ל שאין לקרב ולדאוג למי שהוציא עצמו מן הכלל, אולם בארץ שהנכרים בקרבנו, ויש חלק ניכר בהם שנשאו נכריות שלא באשמתם, אין החששות הנ"ל, וההכרח לא יגונה. אדרבה, אם לא נדאג אנו לקבורת הנכרים והספיקות בחלקה מיוחדת, יפעילו קרובי הנפטרים לחצים, ויגרמו לזיופים וכדומה, וחלק ניכר יקבר בין קברי ישראל. ויש לזכור שלא בכל אתר חברות הקדישא מנוהלות ע"י רבנים היודעים היטב לעמוד על משמרת הקודש, ומקיימים לא תגורו בפני איש, ולצערנו גם כיום ידוע לנו שהקלו בספיקות ואף בודאי נכרים מחוסר ידע או כח לעמוד בפני הלחצים. על כן נראה לנו שיש להחזיק בדרך זו, ובכך למנוע מהאצת הקבורה החילונית בישראל.

והנה גם בחו"ל כבר נשאל בזה הגאון רבי משה פינשטיין זצ"ל בספרו אגרות משה יו"ד ח"ג סי' קמ"ז, וז"ל "הנה בדבר אלו שהתחתנו עם נכרים ומתו ברשעתם ורוצים להקבר האשה כשהיא בת ישראל אצל בעלה הנכרי וכן הבעל בן ישראל עם אשתו הנכריה, אין שום אחריות על מע"כ תורתו ולא על הבע"ב המתנהגים בדרך התורה, אבל האחריות הוא שלא יקבר סמוך להם אחד מישראל לא רק משומרי התורה אלא אף אינו שומר תורה אם אך רוצה להקבר כדיני ישראל, שאף אם אינו שומר תורה אסור לקבורו אצל נכרים מאחר שיש לו קדושת ישראל, ואם לא היה כופר בהשי"ת ובתורתו הא יהיה לו חלק לעוה"ב אחר שיקבל דינו על עונותיו בגיהנום, והנכרי אם לא היה מחסידי אוה"ע הא לא יהיה לו חלק לעוה"ב וגם הא אין לו קדושת ישראל, ויצטרכו לעשות גדר גבוה עשרה טפחים בין הקברים שבחרו הרשעים ליקבר אצל הנכרים ובין קברים דשומרי תורה ואף אם אינם שומרי תורה אבל הם רוצים בקבורת ישראל.

בדבר לקנות מקום קברות עבור רשעים אלו שרוצים להקבר עם הנכרים, ודאי הצבור בתור צבור העוסקים לטובת הקהל אין להם להתעסק בזה, אבל אם יתנו כסף לאחד אף אם הוא מגבאי הקהילה שיקנה בתור יחיד עבורם מקום קברות אצל קברות ישראל יכול לקנות עבורם אבל שיהיה חלק מופנה בינם ובין חלק הקברות שקבורים שם

תליתאה ח"ב סי' רנ"ג נשאל אם מותר שמחיצת ודופן כותל בית הקברות של ישראל, תהיה פרוצה לעבר בית קברות של עכו"ם שהוא בשכנות קברי ישראל, והשיב בזה הלשון "הנה כועס אני מאד עליו על שאלה זו, עד שלא רציתי להשיב לו כלל, אבל כדי שלא יטעה לחשוב דמדשתיק אודויי אודי לי, לכן הוצרכתי להשיבו, כי חס להזכיר מלעשות כן". ועיין שם שאעפ"כ לבסוף התיר בהיכר מחיצה גמורה. ובשו"ת מלמד להועיל להגרד"צ הופמן זצ"ל יו"ד סי' קכ"ז ועוד אחרונים דחו הצעות אלה, וחששו שבזאת יגבר כוחם של המתערכים בגויים, ועל כן אין לבא לקראתם בזה כלל, ויש להתרחק מהם כמטחוי קשת.

וכן הגרי"א הרצוג זצ"ל בספרו פסקים וכתבים יו"ד סי' קכ"ה נשאל ע"י הקהילה היהודית באורוגואוי אם ניתן לסדר קבורה לנשים נכריות שנשאו ליהודים, בחלקה נפרדת בבית העלמין היהודי, והשיב "מחובתנו לקנוס ולענוש ולתקן גדרים יתר על הדין למיגדר מילתא. ואם כי אין בכוחנו לכופף לגרש את הנשים הנכריות בחיים, אבל על פנים במותם זוהי חובתנו לקנוס למיגדר מילתא וכו', וח"ו לעשות רצונם לקבור את נשותיהם הנכריות באדמת ישראל, אפילו נפרדות מהם, ודאי שהוא בגדר מחזיקי ידי עוברי עבירה, ובפרט בנישואי תערובת שהם סכנה איומה לעצם קיום האומה הישראלית וכו'. וק"ו לזמנים הללו, שרוב ישראל פוזרים ומפוזרים, מיעוטים קטנים בתוך מיליונים נכרים ואש ההתכוללות אוחזות בשו"ת מכלל העברים, ואיזה רושם יעשה דבר זה על הנוער המוקף השפעה זרה מכל צדדיו, כשיראה שרבני ישראל וראשי הקהילות מסדרים סידור כזה, שהנשים הנכריות תהיינה על כל פנים קבורות בקרקע המוקדשת בהקדש ציבורי לקברות ישראל, ובנוגע להרחקה מקברות הקהל, הרי זה יתן להם הרושם שהנכרים אמנם אינם לגמרי כישראל, אבל הם קרובים להם, ח"ו, וכל בר דעת ישפוט שיש בזה סכנה דתית רוחנית מוסרית עצומה וכו', ואין לחוש כאן משום איבה, שהנכרים יבינו שבית הקברות המיוחד לישראל הוא ענין דתי ומיוחד רק לאלה המשתייכים לדת ישראל. ובכלל, אין לנו לחוש לאיבה בענין כזה בנישואי נכריות, המאיים על עצם קיום האומה, וחלילה, לדעת, להיכנס בכגון זה לפרצות דחוקות ומסוכנות מפני דרכי שלום", ע"כ.

כפי שהדבר נעשה לצערינו, ולא נוכל לדעת דבר.

מהאמור לעיל נראה שיש לדאוג בהקדם שבכל בתי העלמין ייחדו חלקה נפרדת לספיקות נכרים וחסרי לאום, והחכרא קדישא תדאג לקבורתם כראוי. החלקה תהא בריחוק שמונה אמות וגדר חי כמחיצה. ואם ירצה בן זוג הנשוי לנכריה להקבר, יש למלא רצונו ולקברו כהלכה בקדיש ודיני קבורה. לכתחילה יש לקבוע מראש חלקה במקום שלא יועד והתקדש כבית קברות יהודי, ובדיעבד יש לקבוע החלקה בהסכמת החברה קדישא והעיריה. יש לתת פומבי להחלטה, על מנת להסיר לזות שפתיים, ולמנוע חילול ה', והאמת והשלום אהבו.

בני ישראל הרוצים להתנהג כדין לא פחות משתי תפוסות שהוא יותר משמונה אמות של תורה וגם לעשות גדר בינייהו שגבוה עשרה טפחים", עד כאן לשון האגרות משה.

וכן הגר"א וולדנברג שליט"א נשאל בענין זה בספרו אבן יעקב סי' כ"ו, והעלה להחיר.

ואדרבא כיום בארץ יש לנו צורך להבדיל בין הקודש ובין החול, ולדעת מי מהעולים קדוש בקדושת ישראל ומי בן הנכרית, וע"י הקמת חלקה מיוחדת נוכל לדעת היחוס, ואם לא תהא חלקה שתנוהל ע"י החברא קדישא, או שתבוצע הקבורה החילונית, או שיטמעו בקברות ישראל,